

Міністерство освіти і науки України
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
Факультет соціології

БІДНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

АВТОРЕФЕРАТ

дипломної роботи

на здобуття освітнього ступеню «магістр»

Виконала:

студентка VI курсу групи 663

Галузь знань:

Спеціальність:

Білик Анастасія Михайлівна

Науковий керівник:

кандидат політичних наук, доцент

Ляпіна Людмила Анатолівна

Миколаїв – 2019

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

туальність теми. Впродовж усього розвитку людства матеріальне становище членів суспільства завжди відрізнялося. Так, молоді люди як правило, мають перевагу над людьми похилого віку у досягненні добробуту, отримання доходу; бездітні набагато менше витрачають, аніж сім'ї з дітьми; інваліди не можуть так заробляти, як фізично здорові люди. Отож, бідність пов'язана із відмінностями у матеріальному становищі індивідів та сімей, яка завжди існувала та існуватиме у будь-якому середовищі. Зауважимо, що 1/3 населення країн, що розвиваються, є бідними.

Все це торкається й України, хоча українська специфіка бідності безпосередньо пов'язана з трансформаційними процесами ринкових перетворень та тривалим спадом виробництва, що мав місце в Україні, починаючи з 1990-х рр. Скорочення виробництва в Україні стало також наслідком нерідко необґрунтованих і непослідовних реформ, що й спричинило зниження рівня зайнятості та оплати праці.

Проблемна ситуація полягає й в тому, що на початку 90-х років вітчизняні науковці порівняно мало уваги приділяли вивченню проблем бідності, про що свідчить обмежена кількість як емпіричних даних, так і теоретично-обґрунтованих концепцій. Лише після 2000-го року, коли бідності в Україні вже не можна було вважати якоюсь випадковою патологією перехідного періоду і стала постійно діючим фактором економічної системи та соціального становища великих мас населення, праці почали з'являтися праці, присвячені даній проблемі. Українські науковці – економісти, соціологи, правознавці та ін. повертаються обличчям до проблем, пов'язаних з поширенням бідності.

Проблема бідності в Україні вже третє десятиліття залишається актуальною, адже вона суттєво, негативним чином впливає як на економічну (як фактор спаду виробництва, звуження торгівлі тощо) так і на соціальну (низький рівень життя населення, підвищення рівня смертності, погіршення

суспільного благополуччя) сфери життя. Рівень бідності в Україні весь цей час залишається стабільним та досить високим: досить високим – не менше 25 – 30 % населення, навіть у відносно благополучні роки.

Бідність – явище загальнолюдське: економічне і філософське, політичне і соціальне. Подолання бідності є однією з найважливіших глобальних проблем сучасності. Однак, незважаючи на підвищену увагу науковців до вирішення проблеми бідності в Україні, все ще бракує обґрунтованих соціологічних підходів до систематизації соціальних причин, проявів та наслідків бідності з «українським обличчям», її оцінювання тощо.

Ступінь вивчення проблеми. З середини 1990-х років проблему бідності активно обговорювали в наукових колах України. Найбільш відомими є роботи Е. М. Лібанової, де вперше в Україні закладено теоретико-методологічне підґрунтя бачення проблеми; Ю. І. Сасенка, в яких розглядаються здебільшого соціологічні аспекти проявів бідності; А. Ф. Ревенка, які присвячені статистичній оцінці явища та порівнянню його масштабів з радянським періодом; І. Ф. Гнібіденка, який розглядає бідність як складову соціальної безпеки та акцентує увагу на специфіці бідності сільського населення; В. О. Мандибури, де бідність визначено в контексті загального зниження життєвого рівня населення та кризи суспільного устрою, В. І. Паніотто, присвячених особливостям вимірювання бідності з використанням даних соціологічних опитувань. Однак в останні роки ця тема певним чином випала з переліку пріоритетних напрямів досліджень, оскільки сталість тенденцій та профілів бідності робили малоефективними подальші наукові пошуки.

Публікації останніх років концентрувалися переважно на оцінках масштабів явища серед окремих груп населення та монетарних аспектах бідності. Але укорінення нових форм бідності поки не мала активного обговорення в науковій літературі, оскільки і не були повністю ідентифіковані.

Об'єктом є бідність як соціальне явище.

Предметом є бідність як одна з основних соціальних проблем сучасної України.

Виходячи з актуальності обраної теми та ступеня її розробленості в науковій літературі, **метою даної роботи** є розкриття специфіки бідності в Україні та його відображенні в соціальних уявленнях самого населення.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі **завдання**:

1. Операціоналізувати поняття «бідність» та розглянути основні підходи до неї у соціологічному дискурсі;
2. Охарактеризувати бідність як соціальне явище та соціальну проблему;
3. Розкрити причини та масштаби бідності в Україні, спираючись на статистичні показники та дані соціологічних досліджень;
4. Сформуванати уявлення про специфіку бідності в Україні, зокрема про її нові форми;
5. Розглянути типові та запропоновані українським урядом шляхи подолання (мінімізації) бідності;
6. Сформуванати уявлення про рівень життя та бідність мешканців м. Миколаєва за їхніми самооцінками;
7. Проаналізувати взаємний зв'язок основних показників соціально-економічного розвитку України та бідність населення, здійснюючи вторинний аналіз даних досліджень.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань було використано як загальнонаукові методи дослідження, зокрема узагальнення та систематизація першоджерел та літератури з даної проблематики. У межах міждисциплінарного підходу здійснено порівняльний аналіз наукових парадигм до вивчення бідності. Використання історичного методу дозволило описати виникнення та розвиток основних соціологічних підходів до аналізу

проблем бідності. Для визначення спектру основних проблем дослідження було використано метод системного аналізу. З числа емпіричних методів було обрано метод аналізу вторинних даних та омнібусне опитування.

Теоретичну базу дослідження склали монографії, статті, навчальні посібники, присвячені вивченню проблеми бідності. Емпіричну базу дослідження склали анотовані звіти, укладені за результатами емпіричних соціологічних досліджень, а також дані омнібусного опитування.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні спектру проблем бідності в уявленнях населення України, зокрема мешканців м. Миколаєва та порівнянні отриманих результатів з наявними даними інших емпіричних соціологічних досліджень.

Теоретична значущість роботи визначається здійсненою спробою систематизації соціологічних підходів до бідності та соціальних проблем, породжених нею.

Практична значущість роботи полягає у інтерпретації та візуалізації даних омнібусного опитування жителів м. Миколаєва щодо проблематики бідності в Україні та визначення спектру основних проблем бідності. Матеріали роботи та результати дослідження можуть бути використані при підготовці аналітичних звітів, розробці посібників і курсів лекцій, а також для інформування населення через ЗМІ.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 70 найменувань, з яких 25 електронні джерела. Робота містить 19 таблиць, 4 рисунки. Загальний обсяг роботи складає 90 сторінок, 1 – додаток.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт, предмет, мету, основні завдання, розкрито наукову новизну і практичне значення дослідження.

У **першому розділі «Бідність як одна з найважливіших соціальних проблем»** розкрито концептуальні підходи до поняття бідності, здійснено соціологічний аналіз бідності як соціальної проблеми. Розділ включає в себе три підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Концептуалізація поняття "бідність"»* визначено, два способи вимірювання межі бідності: нормативний і відносний. Сучасна наука визначає бідність, як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Існує низка показників, розрахунок яких базується на даних щодо рівня і структури доходів та витрат населення завдяки яким виявлено сукупність чинників, відносно яких визначається бідність для кожної країни.

У *підрозділі 1.2 «Визначення життєвого рівня населення»* охарактеризовано показники, які відображають рівень життя населення та здійснено аналіз розриву у показниках бідності між містом і селом, аналіз рівня бідності працюючих та рівня бідності населення залежно від соціального статусу.

У *підрозділі 1.3 «Дослідження проблеми бідності в соціології»* показано, що можна виділити три види бідності, виходячи з трьох основних концепцій: абсолютної, відносної, суб'єктивної.

У **другому розділі «Проблема бідності в Україні»** розкрито питання основних проявів бідності в Україні, визначено оцінку масштабів даної проблеми та шляхи подолання бідності.

У *підрозділі 2.1 «Сучасні виміри бідності в Україні»* визначено, що найчастіше для вимірювання бідності використовують два найпоширеніші

базові показники: межа бідності (абсолютна і відносна), яка для кожної країни є різною та ВВП на душу населення (в доларах США за паритетом купівельної спроможності). Крім встановлення межі бідності, для ґрунтовнішого аналізу цього явища в країнах використовують також рівень (кількість бідних, які перебувають нижче від цієї межі бідності, до загальної чисельності населення) та глибину бідності (наскільки індивід перебуває нижче від межі бідності).

У підрозділі 2.2 *«Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища»* показано, що впродовж тривалого періоду досліджень бідності в Україні спостерігалось формування усталених тенденцій щодо масштабу явища та профілів бідного населення. Завдяки пошуковому аналізу, який здійснений на основі наявних інформаційних джерел та експертних висновків, є підстави для ідентифікації чотирьох нових проявів бідності, які можуть трансформуватися чи вже трансформуються у новій формі.

У підрозділі 2.3 *«Шляхи подолання бідності»* виявлено основні чинники, що вплинули на появу проблеми бідності в Україні та визначено стратегічні напрями, за допомогою яких необхідно вирішувати проблему подолання бідності у нашій країні.

У **третьому розділі «Оцінка бідності українцями»** висвітлено ставлення до проблеми бідності в Україні та еволюцію поглядів громадян України на бідність за часи незалежності.

У підрозділі 3.1 *«Ставлення до проблеми бідності в Україні»* здійснено аналіз результатів опитування жителів м.Миколаєва

У підрозділі 3.2 *«Еволюція поглядів громадян України на бідність за часи незалежності»* здійснено вторинний аналіз результатів соціологічних досліджень.

У висновках

Проблема бідності як соціального феномена виникає внаслідок

порушень об'єктивно зумовлених пропорцій соціального виробництва: пропорцій діяльності (співвідношення соціально неоднорідних видів праці, співвідношення зайнятого і незайнятого у суспільному виробництві населення); пропорцій станів (диференціації населення за рівнем забезпеченості матеріальними, духовними й соціальними благами).

Бідність – це не просто складне соціально-економічне, а й культурно-моральне явище, що характеризується нездатністю індивідів або соціальних груп самим оплачувати вартість необхідних благ. Бідність залежить від загального стандарту рівня життя в певному суспільстві. Розрізняють абсолютну й відносну бідність.

Бідність в Україні існує у різних вимірах, різні методики вимірювання бідності дають неоднакові результати. За критерієм вартості добового споживання на рівні 5 доларів США, за підсумками першого півріччя 2013 р., бідних в Україні налічувалося 2,2 % від загальної кількості населення. За критерієм прожиткового мінімуму рівень бідності становить 11,5 %. За відносним критерієм (75% медіанного значення сукупних еквівалентних витрат населення) бідних в Україні – 25,4 %. Згідно з суб'єктивними оцінками в Україні налічувалося від 65 до 95 % бідних. Однак, які б підходи до визначення бідності не застосовувалися, зрозуміло, що серед українців немало людей, які живуть неповноцінним життям. Адже понад 2% населення України живе у багатовимірній бідності. Окрім цього, кожен із методів вимірювання має свої недоліки. Головним із недоліків практичного використання об'єктивних оцінок бідності – складність отримання своєчасної, повної та достовірної інформації щодо рівня доходів, витрат та наявних ресурсів домогосподарств. Щодо суб'єктивного підходу, то саме суб'єктивність є основним недоліком, що закладений у самій сутності цього методу вимірювання бідності. Тому в концепції розрахунку рівня бідності потрібно використовувати систематизований набір статистичних (об'єктивних) та соціологічних (суб'єктивних) показників.

Концепція відносної бідності (яка досить добре спрацьовує для розвинених країн, для бідніших держав) для таких, як Україна дає деяке викривлення, яке зумовлене значним розшаруванням українського суспільства та великою часткою тіньових доходів, а тому і тут порівняння суто за доходами також не спрацьовує. Приміром, якщо розглядати відносну бідність саме за прийнятим в Європі принципом медіанного доходу, то кількість бідних в Україні приблизно стільки ж, скільки й у Франції чи Німеччині. Проте зрозуміло, що рівень життя цих бідних дуже різниться, оскільки якість життя в Україні та у Франції і Німеччині також дуже відрізняються. Таке викривлення зумовлене значним розшаруванням українського суспільства та нерівністю доходів населення. Співвідношення загальних доходів 10% найбільш і найменш забезпеченого населення становить 5,3 рази. Однак, за оцінками експертів, реальна ситуація щодо диференціації доходів набагато гірша: таке співвідношення оцінюється ними більш ніж у 40 разів.

Пошуковий аналіз, здійснений на основі наявних інформаційних джерел та експертних висновків, дає підстави для ідентифікації чотирьох нових проявів бідності, які можуть трансформуватися чи вже трансформуються у новій формі. Насамперед, це бідність через захворювання або медична бідність.

Друга специфічна форма бідності пов'язана з успадкованою ще з радянських часів житловою проблемою, яка останнім часом загострюється та набуває ознак бідності за ознакою житлових умов. Масштабність явища заборгованості перед банківськими установами та надвисокі ставки по кредитах на фоні зниження реальних доходів населення дають підстави говорити про бідність за ознакою заборгованості. Внаслідок бойових дій на Донбасі у 2014 році з'явилася нова форма бідності – раптова бідність через втрату майна та джерел для існування, якої зазнали як вимушені переселенці, так і сім'ї, постраждалі внаслідок бойових дій на територіях проживання. Усі

означені форми бідності висувають нові виклики для політики, оскільки не можуть бути подолані лише традиційними методами – через політику оподаткування, перерозподіл доходів, вдосконалення політики на ринку праці та у системі соціальної підтримки.

Для визначення ставлення жителів Миколаєва до проблематики бідності в Україні і їх відношення до цієї проблеми було проведено анкетне опитування серед жителів Миколаєва.

На питання «Чи вважаєте ви себе бідною людиною?» Більшість респондентів відповіли, що відносять себе до середнього класу (52,5%). Але нажаль бідною людиною себе вважають 31,8% респондентів, а багатою людиною лише 3,8%.

На запитання «Яку частину Вашого місячного прибутку Ви витрачаєте на харчування?» більша частина респондентів, а саме 50,8% відповіли, що витрачають на харчування більше 60% свого місячного прибутку. Менше 60% місячного прибутку витрачають 38% опитаних. А відповідь «Важко відповісти» обрали 11,3% .

На запитання «Скільки Ви витрачаєте в середньому на одного члена родини на день?» найбільше респондентів відповіли , що витрачають менше 140-150 грн. (а саме 40,8%), а більше 140-150., але менше 450-500 витрачають 32,3%.

З великою різницею можна побачити, що приблизно 450-500 грн. витрачають 8,3% опитаних, а більше 450-500 взагалі 3,0%.

Співвідношення рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні (представлено на Рис.3). Розрив між цими двома показниками змінює і співвідношення показників бідності. В європейських країнах з розвиненою економікою розмір мінімальної оплати праці встановлюється на рівні 35-40% від середньої по країні (у нас 37%) і вищий за прожитковий мінімум на 10-15%. А в нашій країні мінімальна заробітна плата перевищує прожитковий мінімум на 3,6%.

Збільшення масштабів монетарної бідності позначилося на розмірі та структурі витрат мешканців України. Багато родин були змушені перейти на режим сурової економії та не могли як раніше робити заощадження. У 2015 році частка людей, яких за самооцінкою рівня доходів можна вважати злиденними (не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування), зросла до 4,9%, а бідних (постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування) – до 43,2%.

Глибина бідності зменшується зі зменшення вартісного вираження межі та показує нижчі значення при використанні змінної доходів. Аналізуючи динаміку основних показників бідності за всіма критеріями її визначення, слід відмітити, що протягом досліджуваного періоду порівняно з нинішнім становищем все ж таки відбулися погіршення ситуації з бідністю.

Основою всієї діяльності щодо подолання бідності має бути економічне піднесення і зростання рівня життя населення країни а цілому. Без докорінної зміни ситуації в економіці і на ринку праці зокрема, без зростання попиту на робочу силу і можливостей забезпечення повної продуктивної зайнятості залишиться недосяжною і амбіційна мета подолання бідності. Цей напрям діяльності стосується всіх верств населення, незалежно від їх майнового стану. Таким чином, до напрямів подолання бідності слід віднести:

- створення працездатним верствам населення умов для самостійного розв'язання проблем власного добробуту, що можливе лише в разі забезпечення продуктивної зайнятості, збалансування попиту і пропозиції на ринку праці, запобіганню безробіттю;

- формування економічно-правових умов для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян через розвиток малого і середнього бізнесу;

- підвищення ефективності соціальної підтримки уразливих груп населення, шляхом реформування системи соціального захисту, посилення цільової орієнтації соціальних програм, запровадження адресної соціальної

допомоги;

- поєднання політики подолання бідності з підтримкою становлення середнього класу, як важливого чинника економічного та соціального прогресу;

- легалізація прихованої частини доходів населення в результаті впровадження системи пенсійного забезпечення на заощаджу/вальних засадах і страховій основі, удосконалення механізму залучення працюючих до участі в прибутках підприємств і організацій, що має стати стимулом для зростання оплати праці в структурі грошових доходів.

- зменшення бюджетних соціальних витрат внаслідок запровадження адресної соціальної допомоги малозабезпеченим і бідним домогосподарствам (сім'ям) з урахуванням як поточних сукупних доходів, так і вартості накопиченого майна.

Практична реалізація даних вимог сприятиме в перспективі успішному вирішенню актуальної для нашої країни проблеми - подолання бідності значної частини населення.

АНОТАЦІЯ

Білик А.М. Проблема бідності в Україні. – На правах рукопису.

Дипломна робота на здобуття освітнього ступеню «магістр». Чорноморський національний університет імені Петра Могили. – Миколаїв, 2019.

Проблема бідності є досить актуальною, оскільки вона впливає як на економічну (спад виробництва, звуження торгівлю, зниження темпів зростання) так і на соціальну (низький рівень життя населення, підвищення рівня смертності, погіршення благополуччя) сфери життя. Саме тому розгляд даної проблематики є дуже актуальною в наш час.

Об'єктом дослідження є бідність як соціальне явище. Предметом дослідження є бідність як одна з основних соціальних проблем сучасної України.

У процесі дослідження було з'ясовано, що бідність в Україні існує у різних вимірах, різні методики вимірювання бідності дають неоднакові результати. Бідність як соціальний феномен виявляється у всіх сферах громадського життя, у всіх аспектах соціальних відносин й заслуговує найпильнішої уваги соціологів.

Ключові слова: бідність, прожитковий мінімум, абсолютна бідність, відносна бідність, суб'єктивна бідність.

SUMMARY

Bilyk A.M. The problem of poverty in Ukraine. - Manuscript.

Graduate work for obtaining an educational degree «Master». Petro Mohyla Black Sea National University. – Mykolaiv, 2019.

The problem of poverty is quite relevant, since it affects both the economic (production decline, narrowing trade, declining rates of growth) and social (low living standards, mortality, worsening welfare) spheres of life. That is why consideration of this issue is very relevant in our time.

The subject of research is poverty as a social phenomenon. The subject of the study is poverty as one of the main social problems of modern Ukraine.

In the course of the study, it was found that poverty in Ukraine varies in different dimensions; different methods of measuring poverty provide different results. Poverty as a social phenomenon is manifested in all spheres of public life, in all aspects of social relations and deserves the greatest attention of sociologists.

Key words: poverty, subsistence level, absolute poverty, relative poverty, subjective poverty.